

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора
Панфілова Олександра Юрійовича на дисертацію
Батракіної Єлизавети Євгеніївни «Легітимаційний потенціал деліберативної
демократії в полікультурному суспільстві»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії»

Актуальність теми дисертації не викликає сумнівів. В перехідні кризові періоди суспільного розвитку як найгостріше відчувається необхідність раціонального обґрунтування засад громадянської єдності з врахуванням національних, етнічних, групових та індивідуальних інтересів при збереженні плюральності суспільної організації та демократичного вектору суспільного розвитку. Визначена історичними закономірностями і збігом обставин сьогоденна ситуація міжкультурної взаємодії в глобально-конфліктному полі сучасного світу вимагає не лише поточних оперативних рішень, але й посиленої теоретичної рефлексії універсальних процедур подолання такої кризи та пошуку моделей демократичного регулювання полікультурних суспільств.

Проблема є тим більш вагомою для сучасного українського соціуму, з його парадоксальним поєднанням енергії індивідуалістичного самовизначення, новітніх практик позиціонування інтересів етнічних спільнот та вкоріненого в генетичній пам'яті народу прагнення до національно-державної консолідації перед обличчям внутрішніх і зовнішніх політичних викликів. Особливої гостроти проблема набуває у зв'язку з входженням України в європейський цивілізаційний простір, неможливим без утвердження цінностей демократії та їхнього поглибленого теоретичного осмислення. При цьому необхідно підкреслити, що пошук моделей регулювання міжкультурної взаємодії у вітчизняному науковому полі, наразі не отримало вичерпного висвітлення. У зв'язку з цим тема дисертаційного дослідження Батракіної Єлизавети Євгеніївни є актуальною і своєчасною, відповідає вимогам сьогодення.

Дисертаційна робота Батракіної Є.Є., як зазначає сама авторка (сторінка 19), є складовою частиною комплексної наукової теми «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (державний реєстраційний номер 0114U005439).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження Батракіної Є.Є. вирізняється високим ступенем теоретичної обґрунтованості. Дисертантка чітко виокремлює провідні, концептуальні ідеї дослідження, всебічно репрезентує проблематику та методологічну основу, поступально і обґрунтовано уточнює науковий апарат дослідження.

Високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність забезпечені:

– професійним вирішенням автором низки наукових завдань (с. 20 дисертації) (оптимальність, змістовність і коректність вирішення цих завдань переконують в обґрунтованості застосованого методологічного інструментарію), що сприяло реалізації поставленої мети дослідження, та адекватністю структурно-логічної схеми дослідження визначеній меті;

– логікою побудови дисертаційного дослідження: кожен наступний розділ чи підрозділ органічно пов'язаний з попереднім і доповнює його, завдання, визначені на початку роботи, системно і послідовно розв'язані;

– використанням широкого спектру методологічних підходів (с. 20-21) та достатньою джерельною базою за темою дисертації (список використаної літератури містить 232 джерела);

– достатньою географією та кількістю напрямів в апробації отриманих результатів на науково-практичних конференціях, у тому числі й міжнародних (с. 23 дисертації).

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів. Ознайомлення зі змістом дисертації, основними публікаціями та авторефератом дозволяє визнати, що мету дослідження виконано. Це знайшло відображення в основних положеннях роботи, які сформульовані автором особисто і характеризуються

певною науковою новизною. Достовірність теоретичних положень і висновків дисертації забезпечується вдалим міждисциплінарним узагальненням ідей філософії, політології, соціології, соціальної психології тощо та звертанням автора до чисельних аспектів наукової спадщини.

У дисертації авторкою обґрунтовано оригінальний, цілісний філософський концепт, у якому на фундаментальному рівні розкривається природа легітимаційного потенціалу деліберативної демократії, визначено основні компоненти дискурсивної етики щодо розуміння деліберативної моделі демократії, розкрито можливості Інтернет-комунікацій для розвитку деліберативної демократії. Зміст авторської концепції розкрито розгорнутими положеннями новизни, які у сукупності засвідчують виразну евристичність дослідження, його системність і комплексність.

Серед важливих внесків роботи у соціально-філософську проблематику можна визначити осмислення трансформації легітимаційних засад демократії в історико-філософському контексті та обґрунтування тези, що у децентрованому полікультурному соціумі з появою нових просторів політики, радикальної невизначеності при виробленні політичного курсу, у нових форматах розвитку довіри та ідентичності багатообіцяючою концептуальною платформою стає деліберативна модель демократії, розроблена у рамках комунікативної філософії Ю. Хабермаса, що дозволяє сформулювати найвідповідніші сучасним реаліям уявлення про легітимаційні механізми та форми взаємодії суспільства та держави (с.77-78).

Дисертанткою доведено, що у полікультурному суспільстві деліберативна демократія повинна розумітися як кооперативний пошук прийнятих рішень. Дієвість деліберативної демократії в полікультурному суспільстві обумовлюється трьома функціями, що забезпечують легітимацію рішень та демократичне регулювання: когнітивною функцією (обговорення і зважування належним чином усіх аргументів слугує формуванню обґрунтованих думок і рішень); інклюзивною функцією (обговорення відкрито для включення необмеженої кількості різноманітних аргументів, поглядів, думок, завдяки чому всі групи мають

можливість впливати на деліберативний процес); етичною функцією (методологічні основи дискурсу передбачують підтримку рівності і розвиток взаємної поваги, що є одним із ключових завдань в полікультурному суспільстві). (с. 122 дисертації).

На основі аналізу проблем імплементації деліберативної демократії авторкою встановлено: а) внаслідок пріоритету раціональної форми комунікації може порушуватися інклюзивна функція деліберативного процесу, тому деліберативна модель демократії повинна бути доповнена естетико-афективними формами артикуляції за умови збереження основних принципів деліберативної моделі; б) когнітивна функція деліберативного процесу може порушуватися, внаслідок глибоких відмінностей в когнітивних засадах учасників обговорення; ефективність комунікації в складних випадках міжкультурної взаємодії залежить від підтримки етичної та інклюзивної функцій деліберативного процесу, який розуміється як кооперативна спільна активність, що включає різні види обґрунтувань; в) процеси соціальної стереотипізації і еволюційні аспекти соціального пізнання можуть викликати приховані форми дискурсивних нерівностей; найбільш ефективний механізм дестереотипізації тісно пов'язаний із основними принципами деліберативної демократії і передбачає міжгрупову взаємодію за умови спільних цілей, рівностатусності та інституціональної підтримки; г) Інтернет може частково виконувати функції публічної сфери і збільшувати масштаби вже існуючих громадянських сил і соціальних рухів, спрощуючи координацію і мобілізацію; деліберативна функціональність в умовах нових загроз інструменталізації віртуальної комунікації залежить від правильної модерації комунікативних платформ.

Дисертанткою поглиблено розуміння: історичних етапів трансформації методологічних принципів легітимації соціально-політичного порядку: дорефлексивного, релігійного, раціонального (розділ 1); еволюції теорії деліберативної демократії: охарактеризовані такі етапи, як нормативний, емпіричний, системний (підрозділи 2.2); трансісторичності публічної сфери,

як неформальної мережі інформаційного обміну, опосередкованого комунікативною дією (підрозділ 2.3).

Новаторськими виглядають і спроби, щодо подальшої критики концепції агоністичного плюралізму, де дисертанткою розкриті протиріччя в обґрунтуванні трансформації антагоністичного плюралізму в агоністичний плюралізм (пункт 3.1.2 с. 137-138) та критики тези про несумірність концептуальних каркасів у контексті проблем взаємоперекладу культурних смислів (підрозділ 3.2).

Таким чином, змістовне наповнення пунктів наукової новизни дійсно має суттєве теоретичне та практичне значення, як для соціальної філософії так і для споріднених з нею за об'єктом наукової уваги напрямів наукової думки.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях.

Основні наукові положення і висновки дисертації висвітлено у 8 наукових статтях у фахових виданнях України та інших держав, зокрема таких, що входять у міжнародні наукометричні бази за напрямком підготовленої дисертації, які повністю відбивають зміст дисертації, а також у 8 наукових публікаціях апробаційного характеру.

Кількість, обсяг та зміст друкованих праць відповідають вимогам МОН України щодо публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук і надають авторові право публічного захисту дисертації.

Детальний аналіз наданих рукопису та автореферату дисертації дає підстави констатувати ідентичність автореферату й основних положень дисертації. Наведені в авторефераті наукові положення, висновки і рекомендації в повному обсязі розкриті й обґрунтовані в тексті дисертації. Висновки повністю відповідають сформульованим завданням та змісту самої роботи та впливають з її основних положень.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації.

Разом з цим, дисертація Батракіної Є.Є., як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, недоліки, висвітлення яких сприятиме повнішій та об'єктивній характеристиці результатів дослідження.

1. Авторська аргументація була б значно переконливішою, якби дисертантка, обґрунтовуючи легітимаційні можливості деліберативної теорії демократії в умовах полікультурного суспільства, ретельніше розкрила архітектуру такої моделі, висвітлила взаємозв'язок між її складовими. Також із дисертації не зрозуміло, якої моделі деліберативної теорії демократії дотримується дисертантка (постмодерністської чи нормативної).

2. В дослідженні мало уваги приділяється проблемі влади та владним відносинам, що є одним із ключових мотивів критики нормативної моделі деліберативної демократії. Якщо звернутися до критиків деліберативної моделі та припустити, що влада не локалізована виключно в рамках політичної системи, а вкорінена в повсякденній соціальній практиці, використовує опосередковані механізми впливу і є своєрідним медіумом, що циркулює в суспільстві, то з'ясовується, що автор уникає чіткої відповіді на питання, як за таких умов можливе функціонування деліберативної демократії. Панівна влада і корелятивний їй «тоталізуючий дискурс» формують комплексну стратегічну соціальну ситуацію та надають різноманітним відносинам влади єдності стилю в певному суспільстві. Цій глобальній анонімній грі влади властиві елементи динамічності і іманентності та множинності відносин сили, що конститутивним для її організації. Це передбачає, що у суспільстві, як «мережі» владних відносин, будь-яка інтеракція або комунікація завжди опосередкована грою нерівного розподілу сили, де все опосередковане здатністю впливати і піддаватися впливу. Такі уявлення потребують більш чіткої аргументації, яким чином можлива за таких умов повноцінна раціональна комунікація та вільний від примусу дискурс.

3. Норми дискурсу, що застосовуються до ситуації раціональної комунікації, нічого не говорять про мотивацію участі в ній. Авторка не приділяє уваги політичній пасивності, можливому небажанню груп вступати в процес раціонального обговорення, який вимагає зміни власної точки зору і, можливо, навіть власного способу життя. Чому необхідно брати участь в дискурсі та дотримуватися дискурсивних вимог? З одного боку мотивацією може стати сприяння спільному благу. До цієї ідеї нерідко звертається і головний теоретик

деліберативної демократії Ю. Габермас, адже неупередженість дискурсу забезпечується відданістю учасників ідеї загального блага, яка дозволяє перевершити свої вузькоegoїстичні позиції та інтереси і знайти аргументи, що можуть бути переконливими для всіх. Це означає здатність жертвувати частиною особистих інтересів заради максимізації спільного блага. Залишається незрозумілим, яке саме спільне благо може існувати за умови наявності різноманітних уявлень щодо благ в умовах полікультурності та що буде слугувати мотивацією для учасників деліберативного процесу брати участь в деліберативній нараді, намагатися подолати прагнення керуватися особистісними цілями.

4. У третьому розділі дисертації «Проблеми імплементації деліберативної демократії у полікультурному суспільстві» доцільно було розглянути реалії імплементації моделі деліберативної демократії у сучасному українському суспільстві, прослідкувати можливості та дійсності впливу сучасних деліберативних практик на проблему становлення громадянського суспільства в Україні та когнітивних основ культурних спільнот в українському соціумі, що значно підвищило б евристичний потенціал дослідження, його вихід на практику. Доцільно було б звернутися і до праць вітчизняних дослідників А. Колодій, І. Кресіної, В. Крисаченка, В. Фадєєва та інших.

5. У висновках дисертаційного дослідження спостерігається певна схоластичність, надлишкове теоретизування. Практичних рекомендацій у висновках напевно бракує.

Висновок. Незважаючи на це, слід визнати, що дисертаційна робота Батракіної Єлизавети Євгеніївни є завершеним, самостійним, оригінальним дослідженням в якому вирішене актуальне наукове завдання щодо побудови концепту легітимаційного потенціалу деліберативної демократії в та обґрунтування можливостей його імплементації полікультурне суспільство, що має суттєве значення для соціальної філософії. Робота засвідчує новаторський підхід, наукову сміливість авторки, масштабність дослідження, його комплексний характер і практичну спрямованість. В цілому робота є цілісним і закінченим дослідженням, яке демонструє наукову зрілість дисертанта і здатність до

самостійного наукового дослідження. Завдання, які ставились авторкою, знайшли своє вирішення. Дисертантка не уникає гострих питань, полемізує, обстоює й аргументує свої наукові позиції.

Положення, винесені авторкою на захист, містять певний рівень новизни, достатньо аргументовані та підкріплені теоретичним й емпіричним матеріалом.

Оформлення дисертаційної роботи в цілому відповідає вимогам, які висуває МОН України до подібного роду кваліфікаційних робіт.

Таким чином, є необхідні підстави вважати, що дисертаційна робота Батракіної Єлизавети Євгеніївни «Легітимаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві» відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р.», є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності успішно вирішують поставлені завдання, а автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

О.Ю. ПАНФІЛОВ

« » _____ 2019 р.

Підпис Панфілова О.Ю. засвідчую:

Директор Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

К.Г. СЕРДЮКОВ